

Verschenen in: M. Becker, E. Brugmans, en J. Hermsen (red.), *Rondom Vriendschap. Filosofische beschouwingen*. (Liber amicorum voor Paul van Tongeren) p. 144-162. Uitgeverij Klement, 2015.

Martin Drenthen

De wolf en de dierenvriend

Vriendschappen tussen mens en dier

Veel mensen zijn ervan overtuigd dat vriendschappen tussen mensen en dieren mogelijk zijn. Die gedachte is relatief nieuw, zeker in de filosofie. Volgens Aristoteles kan echte vriendschap alleen bestaan tussen twee vrije burgers, omdat deze volgens hem bestaat uit een bewuste vorm van wederzijdse welwillendheid.¹ Aristoteles onderscheidt drie soorten vriendschap: vriendschap kan berusten op wederzijds voordeel, of op het plezier dat de vrienden ontlenen aan het in elkaars gezelschap verkeren, maar bij echte vriendschap gaan dat wederzijds voordeel en genot gepaard met een derde factor, namelijk een wederzijdse bewondering voor de morele kwaliteiten van de ander. Echte vrienden gunnen elkaar het beste omdat ze de ander zelf zien. Aangezien alleen mensen het vermogen hebben om in elkaar morele deugden te herkennen kan voor Aristoteles een echte vriendschap alleen tussen vrije mensen bestaan.

Toch zijn er tegenwoordig dierfilosofen die menen dat er ook vriendschappen tussen mensen en dieren kunnen bestaan, misschien niet in de ware zin van het woord maar wel in een zwakkere versie.² Het valt inderdaad moeilijk te ontkennen dat sommige aspecten van vriendschap ook tussen mensen en dieren kunnen bestaan. Het wederzijds voordeel is evident in de relatie van een hond en zijn baasje: de hond krijgt voedsel en verzorging, het baasje gezelschap van het dier, en beide waarderen om die reden de aanwezigheid van de ander. De meeste huisdierenbezitters beleven bovendien plezier aan het gezelschap van hun huisdier. We weten hoe het gezelschap van honden het leven van mensen kan verrijken, en ook dat veel mensen alles overhebben voor hun huisdier. Omgekeerd zullen de meeste huisdiereigenaren over het algemeen van mening zijn dat ook hun huisdier plezier beleeft aan het gezelschap; we kennen allemaal de verhalen over honden die wegwijnen van verdriet op het graf van hun baasje – een duidelijk geval van onbaatzuchtige liefde?

Aristoteles zou kunnen opmerken dat dergelijke relaties tussen dieren en mensen uiteindelijk *alleen* berusten op wederzijds voordeel en plezier, en daarmee nog geen vriendschap zijn in eigenlijke zin. De wederzijdse welwillendheid zou kunnen worden herleid tot wederzijds belang en plezier – de hond helpt de eenzaamheid te verdringen, de baas zorgt voor voer en

¹ Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, vertaald door Christine Pannier en Jean Verhaeghe (Groningen 1999), 1161 b5.

² Zie bijvoorbeeld B. Fröding en M. Peterson, 'Animal Ethics Based on Friendship', *Journal of Animal Ethics* 1/1 (2011), pp. 58-69.

onderdak. Iets dergelijks kan ook worden gezegd over de ogenschijnlijk vriendschappelijke relaties die sommige dieren onderling lijken te hebben. Populair zijn de filmpjes op internet over vriendschappen tussen huisdieren van verschillende soort, die een huishouden delen en daarbij een vriendschappelijke relatie lijken te onderhouden: honden en paarden die samen spelen, varkens en eenden die elkaar gezelschap houden, honden die voor kattenpups zorgen, zelfs katten die vreedzaam spelen met een parkiet, enzovoort. Alhoewel in die gevallen duidelijk sprake is van een relatie die méér behelst dan louter wederzijdse exploitatie, kan er volgens Aristoteles toch geen sprake zijn van een vriendschap in de volle betekenis van het woord. Echte vriendschap begint weliswaar vaak omwille van wederzijds voordeel en aangenaam gezelschap – we gaan met kennissen naar de film om van een leuke avond en elkaars gezelschap te genieten – maar als hieruit echte vriendschap ontstaat gaat het verder dan dat en zijn we oprecht geïnteresseerd in het wel en wee van onze vriend. Voor Aristoteles ligt aan ware vriendschap een gedeeld verstaan van het goede ten grondslag, en daar kan bij een vriendschap met en tussen dieren geen sprake van zijn.

De Britse filosoof Mark Rowlands³ ziet ook dat er bij Aristoteles geen sprake kan zijn van echte vriendschap tussen mens en dier, omdat het een dier aan de capaciteiten ontbreekt om ware vriendschap te hebben. Maar volgens Rowlands heeft Aristoteles onvoldoende oog voor het eigensoortige karakter van de mens-dierrelatie, en voor de weliswaar andere, maar daarmee nog niet inferieure vriendschappen die tussen mens en dier kunnen bestaan. Volgens Rowlands gaat het ook in sommige relaties tussen mens en dier om meer dan louter gedeeld belang en plezier, maar kan er ook sprake zijn van een diep doorleefde wederzijdse welwillendheid en daarmee een soort vriendschap. Uiteraard zal zo'n mens-diervriendschap verschillen van vriendschap tussen mensen, omdat mens en dier nu eenmaal wezenlijk van elkaar verschillen, maar er bestaan volgens Rowlands ook overeenkomsten. Zo kan volgens hem zelfs het aspect van bewondering, dat volgens Aristoteles zo wezenlijk is voor een volwaardige vriendschap, een rol spelen in onze relatie met dieren. Die bewondering heeft niet – zoals tussen mensenvrienden – betrekking op een gedeeld gevoel voor het goede, maar veeleer juist op de betekenisvolle verschillen tussen mens en dier.

De wederzijdse bewondering die de basis vormt van Aristoteles' vriendschap in de ware en primaire betekenis is een bewondering voor kwaliteiten die jij in principe ook zou kunnen hebben – waarvan je zou willen dat je ze had – ook al heb je ze op dit moment niet. Maar met dieren is onze bewondering soms gebaseerd op kwaliteiten die je zelf niet hebt – en die je bewondert omdat je weet dat je ze nooit zult hebben.⁴

Een belangrijk verschil met een mensenvriendschap ligt in de asymmetrie van de relatie. Zo erkent Rowlands dat het nog maar zeer de vraag is of de bewondering wederzijds is, maar hij geeft aan dat hij hoopt dat zijn vriendschappelijke bewondering voor de hond Hugo door het dier beantwoord wordt: 'Omdat ik hem bewonder, probeer ik me er ook van te verzekeren dat hij mij ook bewondert, en daarom zorg ik ervoor dat ik in mijn omgang met hem altijd eerlijk, consequent, kalm, stabiel en waar nodig streng ben.'⁵ We kunnen begrijpen dat Rowlands hoopt dat zijn vriendschap wordt beantwoord. En het is denkbaar dat Hugo het

³ M. Rowlands, 'Friendship and Animals: A reply to Fröding and Peterson', *Journal of Animal Ethics*, 1/1 (2011), pp. 70-79.

⁴ Ibidem, p. 78.

⁵ Ibidem, p. 79.

fijn vindt als zijn baasje zich betrouwbaar, consistent en duidelijk betoont – het welzijn van een hond is immers in sterke mate van afhankelijk van een heldere baas. Maar kunnen we daarmee zeggen dat het dier zijn baasje zelf om die kwaliteiten bewondert, en dat dit de basis vormt voor een wederzijdse mens-diervriendschap?

Misschien moeten we niet te streng zijn als het gaat om een vriendschap tussen mens en dier. Ook al is de relatie asymmetrisch en bestaan er fundamentele verschillen in de wijze waarop die vriendschap voor mens en dier betekenis heeft, kunnen we niet beter erkennen dat er in veel mens-dierrelaties wel degelijk een vorm van wederkerigheid speelt, die het leven van beide partijen vreugde en voldoening kan schenken? Honden leven al sinds menseneugenis samen met de mens. Volgens schattingen is de hond tussen de 30 en 40 duizend jaar geleden gedomesticeerd.⁶ In die vele duizenden jaren is de hond van een aanvankelijk wild en ongedomesticeerd dier veranderd in een diersoort die helemaal is ingesteld op een vorm van communicatie met de mens. We zouden dus kunnen stellen dat er tussen hond en mens in hun duizendjarige samenleven en ‘intersoortelijk communiceren’ een zekere gemeenschappelijkheid is ontstaan, op basis waarvan ook affectieve relaties kunnen groeien. Het is vanwege die gedeelde basis in een gemeenschappelijke communicatie dat hondeneigenaren mogen hopen dat hun gevoelens van vriendschap door hun hond worden beantwoord.

Toch is er een reden om niet al te lichtzinnig over dit punt heen te stappen. Het asymmetrische karakter van mens-dierrelaties maakt het lastig om werkelijk van vriendschap te spreken. Het verschil tussen mens en dier mag dan inspirerend zijn, het is ook principieel onoverbrugbaar. De vriendschap tussen mens en dier betekent voor een mens iets anders dan voor een dier. De wereld van een mens is uiteindelijk op een fundamentele manier ontoegankelijk voor een dier – en omgekeerd. Menselijke vrienden spreken met elkaar over de betekenis van hun vriendschap en delen hun visie op het goede leven, dieren niet. Het is duidelijk dat iemand die meent dat zijn hond hem zo goed begrijpt uiteindelijk in een illusie gelooft, en er zijn veel voorbeelden van mensen die uit het oog verliezen dat een dier op wezenlijke punten verschilt van de mens. Als we ons bewust willen blijven van het verschil tussen mens en dier kunnen we wel *hopen* dat onze warme gevoelens voor een dier worden beantwoord, en de blijdschap van een hond bij thuiskomst van het baasje, de ‘goedmoedige blik en troostende knuffel’ als de baas verdriet heeft uitleggen als blijk van vriendschap, maar echt zeker van de vriendschappelijke betekenis van dergelijk gedrag kunnen we niet zijn. Ongetwijfeld kunnen mensen met sommige huisdieren allerlei emotionele bindingen aangaan, maar over de *betekenis* ervan kunnen ze niet met elkaar communiceren. Het is daarom problematisch om van vriendschap te spreken tussen mens en dier, althans in de conventionele betekenis van het woord. En naarmate het verschil tussen mens en dier groter is, wordt dat probleem groter.

Maar misschien moeten we serieuzer ingaan op Rowlands’ suggestie dat mens-diervriendschappen een andere soort vriendschap zijn, een die niet zozeer is gebaseerd op wat we

⁶ Recent onderzoek suggereert zelfs dat de domesticatie van de hond een rol heeft gespeeld in het ontstaan van de moderne mens. Volgens Amerikaanse antropologen gaf de samenwerking met de hond de moderne mens een beslissende overwicht over de tot dan toe meer succesvolle Neanderthaler. P. Shipman, *The Invaders: How Humans and their Dogs Drove Neanderthals to Extinction* (Harvard 2015).

gemeenschappelijk hebben, maar juist op erkenning van en bewondering voor hetgeen ons verschillend maakt.

Vriendschap met een wolf

In het boek *De filosoof en de wolf* doet Mark Rowlands verslag van zijn relatie met een wolf, of eigenlijk een wolfshond, dat wil zeggen een kruising tussen wolf en hond, waarmee hij meer dan tien jaar samenleefde. Rowlands wijst erop dat wolven in de westerse cultuur en in de filosofie slecht begrepen zijn. Goed beschouwd gaan de filosofische bespiegelingen niet over de wolf als dier, maar over de wolf als 'schaduw van de mens'. Wolven zijn symbool geworden voor de donkere kant van de mens, die overwonnen moet worden – beroemd is Thomas Hobbes' uitspraak 'man is wolf to man.' In plaats daarvan beschrijft Rowlands zijn relatie tot een werkelijk dier van vlees en bloed.

Een wolf verschilt wezenlijk van een hond. Een hond is gedurende zijn evolutie helemaal ingesteld geraakt op samenleven met de mens, en is daarmee in hoge mate in staat om zijn behoeften te communiceren naar de mens en de menselijke tekens te verstaan. Hond en mens delen daardoor een zekere gemeenschappelijke betekeniswereld. Een hond kijkt je aan en probeert je intenties af te lezen. Een hond begrijpt bijvoorbeeld wat je bedoelt als je wijst waar de bal ligt. Een hond brengt met plezier een weggeworpen stok terug naar de baas, alleen maar om die baas te plezieren. Maar terwijl een hond je wijsvinger volgt om te zien waarnaar je wijst, kijkt de wolf slechts naar het puntje van je vinger. En een wolf ziet de zin niet van het achter een stok aanrennen om die terug te brengen naar degene die hem wierp. Waar een hond je aankijkt, observeert een wolf je als een buitenstaander, en probeert vervolgens je gedrag te voorspellen. Een wolf is op zichzelf gericht, blijft een buitenstaander in onze wereld. Dat is de reden waarom een wolf nooit helemaal getraind kan worden. Weliswaar kunnen mensen en wolven leren met elkaar om te gaan, maar de vanzelfsprekendheid waarmee honden en mensen met elkaar communiceren ontbreekt tussen mensen en wolven. Dat maakt dat onze verhouding met wolven wezenlijk nog veel asymmetrischer zal zijn dan die met honden.

Rowlands koopt de wolf genaamd Brenin begin jaren negentig als pup, en ontdekt al snel dat samenleven met een wolf een stuk lastiger is dan met een hond. Aanvankelijk ontstaan er allerlei problemen – als Rowlands het dier alleen achterlaat breekt het binnen de kortste keren de hele huis af – maar uiteindelijk slaagt hij erin het dier te trainen, waardoor samenleven mogelijk wordt. Rowlands bouwt een relatie op met het dier en jarenlang zijn ze onafscheidelijk. Ze reizen samen de wereld rond, en wanneer Rowlands lesgeeft aan de universiteit slaapt het dier in een hoek van de collegezaal.

Rowlands vergelijkt het trainingsproces van Brenin met de manier waarop je een hond kan opvoeden. Omdat een hond ten diepste op communicatie met de mens is gericht, kun je daar in het trainen van een hond rekening mee houden – een hond is bereid dingen te doen om zijn baasje blij te maken, een wolf doet enkel waar hij zelf de zin van inziet. De enige manier om een wolf te trainen is dan ook om, zoals Rowlands het uitdrukt, ervoor te zorgen dat het gewenste gedrag noodzakelijk en onontkoombaar lijkt. Maar in de kern blijft een wolf een onafhankelijk dier. Brenin verschijnt in de beschrijvingen vaak als een onafhankelijk we-

zen en een vreemdeling, een bewoner van een andere wereld. Het is precies de vreemdheid en autonomie van Brenin die Rowlands het meest fascineert, en die hij bewondert:

In de meest wezenlijke zin was Brenin niet mijn eigendom, en hij was zeker geen knuffelbeest. Hij was mijn broeder. Dan, en in die opzichten, was ik zijn hoeder, die hem beschermde tegen een wereld die hij niet begreep en die hem niet vertrouwde.⁷

In zijn bewondering voor de wolf in Brenin is het toch vooral de onafhankelijkheid en fascinerende vreemdheid van het dier die naar voren komen – de wolf is mysterieus en vreemd, Rowlands noemt het dier zelfs regelmatig een sierlijke maar spookachtige verschijning. In Rowlands' beschrijvingen komt Brenin – nadrukkelijker dan Hugo de hond – naar voren als een dier dat op een wezenlijk andere manier in de wereld staat dan wijzelf. Enerzijds heeft de wolf een kracht, sierlijkheid en ongenaakbaarheid die mensen niet kennen, en in contrast waarmee Rowlands zich van zijn eigen beperkingen bewust wordt. Maar omgekeerd is Brenin niet in staat tot gedrag dat volgens Rowlands typisch is voor politieke dieren zoals wijzelf: het vermogen om verhalen te vertellen, te behagen, te misleiden en te bedriegen. In de introductie van zijn boek schrijft Rowlands:

Het heeft een tijd geduurd, maar ik denk dat ik nu eindelijk begrijp waarom ik zoveel van Brenin hield en hem zo intens mis nu hij er niet meer is. Hij heeft me iets geleerd wat ze me in alle jaren dat mijn opleiding duurde niet konden leren: dat in een oud deel van mijn ziel nog steeds een wolf huist. Soms is het nodig om de wolf in ons te laten spreken, om de aap met zijn onophoudelijke gekwetter het zwijgen op te leggen.⁸

Rowlands beweert dat bewondering voor de andersheid van het dier de basis zou kunnen vormen voor een vriendschap. Maar wat opvalt in zijn beschrijving is toch vooral hoe het verschil tussen mens en dier steeds wordt gebruikt om een nieuw perspectief op zichzelf te vormen: de kern van Rowlands' confrontatie met de gratie van de wolf is een nederig makende ervaring, die tot zelfreflectie en zelfbezinging leidt. Projecteert Rowlands niet eenvoudigweg zijn eigen menselijke tekortkomingen op Brenin de wolf? In dat geval zou de vraag gerechtvaardigd zijn of hier wel sprake is van vriendschap, en de wolf niet slechts een projectiescherm is voor de mens die ongelukkig is met zijn beperkingen.

Een narcist is iemand die niet in staat is een werkelijke vriendschap te onderhouden omdat hij de ander alleen beschouwt als middel om zichzelf te bevestigen en beter te voelen. De ander wordt slechts gezien voor zover hij aan de verwachtingen beantwoordt; uiteindelijk draait alles om hemzelf. Op eenzelfde manier kan een mens het dier gebruiken om de eigen verlangens te bevredigen en voorbij te gaan aan de andersheid van het dier. Weliswaar communiceren dieren met ons, maar vanwege de asymmetrie in onze relatie tot het dier is er weinig dat zich ertegen verzet wanneer we onze eigen wensen en verlangens op het dier projecteren en we voorbij gaan aan de onvervreemdbare andersheid van en het onoverbrugbare principiële verschil met het dier.

Toch is een vriendschappelijke relatie met een dier niet per se narcistisch. Weliswaar lijkt het in Rowlands' beschrijving van zijn relatie tot de wolf vooral te gaan over wat die relatie met

⁷ M. Rowlands, *De filosoof en de wolf. Lessen over liefde, dood en geluk* (Baarn 2009), pp. 92-94.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

hemzelf doet, maar het dier verschijnt bij hem niet alleen als een object voor zelfbevestiging. Integendeel, Rowlands' relatie met Brenin laat zien dat respect voor de eigenheid van het dier kan samengaan met het zichzelf beter leren kennen in de relatie met die ander. De confrontatie met de andersheid van een dier kan tot een nieuw zelfinzicht leiden, maar dat is niet het enige waar het om draait. Rowlands is zich ervan bewust dat hij niet kan spreken namens de wolf, dat hij niet zeker weten kan waarin de waarde van hun relatie voor Brenin precies schuilt. Hij is zich, met andere woorden, bewust van de onoverbrugbare andersheid van de wolf en daarmee van zijn eigen beperkingen. In de erkenning van het onoverbrugbare verschil blijkt er toch sprake te kunnen zijn van een betekenisvolle verbintenis die we misschien vriendschap zouden kunnen noemen. Maar die combinatie tussen betekenisvolle verbinding en erkenning van verschil is in onze asymmetrische relaties met dieren precair en vraagt om evenwichtskunst. En naarmate dieren verder van ons afstaan wordt vriendschap tussen mens en dier lastiger. Wat dat betreft is het goed om te bedenken dat Brenin de wolf uiteindelijk een wolfshond was, die half-gedomesticeerd samenleefde met een mens in een door de mens gereguleerde wereld. Maar wat als het om een echt wild dier gaat?

Vriendschap met wilde dieren?

Wat er mis kan gaan zodra we de afstand tussen ons en wilde dieren uit het oog verliezen zien we in de prachtige documentaire *Grizzly Man* (2005) van Werner Herzog. *Grizzly Man* gaat over de jonge Amerikaan Timothy Treadwell die dertien zomers lang in Alaska tussen de wilde beren leefde en uiteindelijk door een beer werd opgegeten. De film geeft ons een inblik in de hedendaagse fascinatie voor wilde dieren en het idee dat vriendschap met wilde beren mogelijk is. Aanvankelijk is Treadwell zich zeer bewust van het gevaar, maar naarmate hij er meer in slaagt het vertrouwen en respect van de inheemse grizzly's te winnen verandert zijn zoektocht naar vreedzame co-existentie in een poging vriendschap te sluiten met de dieren. Steeds vaker praat hij over de dieren alsof ze zijn vrienden zijn, geeft hij ze koosnaampjes, probeert hij hen aan te raken, dweept met de dieren. Waar de kijker aanvankelijk onder de indruk is van Treadwells moed en zijn vermogen om het berengedrag te ontcijferen en vreedzaam met hen samen te leven, krijgt diens houding tegenover de beren langzaam iets verontrustends.

De documentaire schetst de gruwelijke dood van de berenvriend als een onontkoombare uitkomst van een tragisch misverstand. We zien hoe Treadwells getormenteerde ziel bij de beren een vriendschap zoekt die hij bij mensen niet kan vinden, en in dat verlangen naar eenwording met de beren langzaam het zicht verliest op de wereld waarin de beren leven, een wereld waarin morele overwegingen en vriendschap geen rol spelen. Vanuit zijn veronderstelde vriendschap met beren keert hij zich steeds verder van mensen af. De beheerders van het natuurpark waarschuwen ervoor wilde beren vooral niet te voeren of aan te halen, omdat beren zonder mensenvrees gevaarlijk zijn en moeten worden afgemaakt; mensen en beren moeten daarom vooral op afstand van elkaar blijven. Volgens Treadwell zijn ook de natuurbeheerders er slechts op uit om zijn beren af te schieten; hij ziet zichzelf als de enige echte vriend van de beren.

In de film komt Sven Haakanson aan het woord, een inheemse bewoner van Alaska en curator van het plaatselijke museum. Hij bekritiseert Treadwells poging om één te worden met

de beren en vriendschap met hen te sluiten, en legt uit dat de inheemse bewoners van Alaska beseffen dat er een onoverbrugbare afstand bestaat tussen de werelden van mens en beer. Die grens moet worden gerespecteerd, niet zozeer omwille van veiligheid, maar vooral uit respect voor datgene 'waar de beer voor staat'. Haakanson bekritiseert mensen zoals Treadwell omdat die weliswaar pretenderen deze kloof te overbruggen, maar feitelijk slechts hun eigen behoeften en verlangens op de beren projecteren, de beren gebruiken om een eigen tekort aan te vullen. Haakanson ziet daarin de ultieme vorm van respectloosheid. Dat is volgens hem kenmerkend voor de manier waarop 'moderne stadsmensen omgaan met de natuur' – als ze iets willen dan pakken ze het. De moderne mens wil ten koste van alles zijn eigen verlangen naar de pure ongerepte natuur stillen en gaat daarbij voorbij aan de eigenheid van datgene waarnaar hij zegt te verlangen.

Het probleem speelt uiteraard niet alleen bij de omgang met wilde beren, maar met alle wilde dieren. Wilde dieren bewonen een eigen wereld, en zodra we pretenderen vriendschap te sluiten, dreigen we de onvervreembare andersheid van die dieren uit het oog te verliezen. De andersheid van wilde dieren gaat samen met hun ongetemdheid en onbeheersbaarheid – het behoort tot het wezen van wilde dieren dat ze zich niets gelegen laten liggen aan onze regels en overwegingen, dat ze hun eigen wereld bewonen. Door voor te wenden dat we vriendschap met hen kunnen sluiten, houden we ofwel onszelf voor de gek en gaan we eraan voorbij dat wilde dieren zich niet laten controleren en beheersen, ofwel verdonkeremanen we dat we in onze relatie met hen eigenlijk vooral in ons eigen verlangen geïnteresseerd zijn, en daarmee impliciet erop uit zijn hen voor onze eigen verlangens te gebruiken, en onze wil op te leggen aan hun wildheid.

De wolf in Nederland

Hoe moeilijk het kennelijk is om in de bewondering die we voelen voor een dier, en in onze poging op een vreedzame manier met dieren samen te leven, de andersheid en de weerbarstigheid van dieren niet uit het oog te verliezen, blijkt ook uit het debat dat ontstond toen Nederland op 8 maart 2015 voor het eerst werd bezocht door een wilde wolf. Het ging om een jong dier, vermoedelijk opgegroeid op een Duits militair oefenterrein, dat op zoek was naar een nieuw leefgebied. Het dier stak de grens over bij Emmen en liep vervolgens in vier dagen tijd vele kilometers door Noord-Nederland om uiteindelijk weer naar Duitsland te verdwijnen.

De komst van het dier zorgde voor veel opschudding. De meeste Nederlanders hielden het lange tijd voor onmogelijk dat een wild dier als de wolf ooit terug zou keren op Nederlandse bodem. Veel mensen menen dat Nederland eigenlijk ongeschikt is voor de wolf en dat een wolf onvermijdelijk voor allerlei problemen zou zorgen. Velen zagen hun vermoedens bevestigd toen de wolf – anders dan wat door experts was voorspeld: een wilde wolf zou schuw zijn, bang voor mensen, onzichtbaar – schijnbaar op zijn gemak over het trottoir door het Groningse dorpje Kolham banjerde, waar het werd gefilmd door een verbaasde automobilist. De beelden gingen de hele wereld over; 'Terrifying footage of wolf prowling city streets looking for its next meal' kopte de Britse *Mirror*, met enig gevoel voor overdrijving.

Velen vonden dat er wel iets raars aan de hand moest zijn met het beest. ‘Allemaal sprookjes. Het is geen wilde wolf maar van een particulier en ontsnapt. Een echte wolf gaat niet tussen mensen en op straten lopen’, zo verwoordde iemand wat velen dachten.⁹ Ook al leven wolven in Europa al eeuwenlang in cultuurlandschappen, veel mensen zijn er diep van binnen van overtuigd dat een wolf thuishoort in de onbewoonde wildernis.¹⁰ Het onderscheid tussen cultuur en wildernis herinnert aan het soort onderscheidingen die de Britse antropologe Mary Douglas heeft geanalyseerd in haar invloedrijke klassieker *Purity and danger*.¹¹ Douglas laat in haar studie zien hoe mensen de werkelijkheid ordenen door middel van een systematische ordening en classificatie van de materie. Iets verschijnt als onrein zodra het zich op de verkeerde plek bevindt: ‘dirt is matter out of place’, aldus Douglas. Het onderscheid tussen cultuur en wildernis functioneert eveneens als zo’n symbolisch onderscheid tussen rein en onrein, waarbij de onreine wildernis als bedreiging van de zuivere cultuur verschijnt. In Vasili Grossmans roman *Leven en lot* wordt deze visie mooi verwoord door hoofdpersoon Viktor Pavlovich:

De mens begrijpt niet dat de door hem gebouwde steden geen vanzelfsprekend deel van de natuur zijn. De mens mag zijn geweren, spades en bezems niet neerleggen als hij zijn cultuur wil verdedigen tegen wolven, sneeuwstormen en onkruid.¹²

Die gedachte dat de bedreigende wolf thuishoort in de wildernis is, met andere woorden, niet gebaseerd op biologische kennis, maar grondt in een *symbolische* onderscheiding tussen cultuur en wat daarbuiten ligt. De komst van de wolf naar Nederland is bedreigend omdat het dier zelf zich van deze grens tussen cultuur en wildernis weinig lijkt aan te trekken. Wolfshaters zijn bang voor de weerbarstigheid van de wolf die onze betekenisvolle, op de natuur veroverde culturele wereld ondermijnt, en willen het dier daarom verbannen naar een andere wereld.

Veel mensen vinden daarentegen dat de wolf een indrukwekkend charismatisch dier is dat bewondering en respect verdient en waarmee we zouden moeten proberen vreedzaam samen te leven. Maar ook voor mensen die de wolf willen verwelkomen is het vaak moeilijk om de andersheid van het dier een plaats te geven. De wolf die in maart 2015 vier dagen door Groningen struinde had niet zozeer last van mensen die het dier wilden verjagen of doden, maar vooral van mensen die het graag met eigen ogen wilden zien, wilden fotograferen en die foto delen via sociale media.¹³

De wolf is een van de meest charismatische dieren van Europa, hij wordt gezien als een mooi, intelligent en sociaal dier dat respect verdient, en veel mensen voelen zelfs een diepe emotionele band met het dier. Maar geen enkel ander dier is zo beladen met allerlei symbolisch betekenissen; soms dreigt het dier zelf onder alle symboliek onzichtbaar te worden. In

⁹ ‘Wolven in Nederland’, Facebook pagina 9/3/2015, 16:20. Wolven in Nederland is een coalitie van milieugroeperingen, die het Nederlandse publiek probeert voor te bereiden op de komst van wolven.

¹⁰ Gek genoeg vind je die gedachte ook op andere plaatsen in Europa met veel meer ruimte, zoals Zweden en Frankrijk. Zie K. Skogen, L. Mauz en O. Krange, ‘Cry wolf! Narratives of wolf recovery in France and Norway’, *Rural Sociology* 73/1 (2008), pp. 105-133.

¹¹ M. Douglas, *Purity and Danger* (London en New York 1966).

¹² V. Grossman, *Leven en lot* (Amsterdam 2012), p. 446.

¹³ De route van de wolf is tot in detail te volgen op vele websites, zoals www.metronieuws.nl/binnenland/2015/03/volg-het-spoor-van-de-wolf

veel verhalen krijgen wolven eigenschappen toegedicht zoals onschuld, puurheid, eerlijkheid, authenticiteit. De wolf staat dan symbool voor de kracht en wijsheid van de natuur die door de moderne mens uit het oog is verloren. Het is vanuit deze context dat veel mensen spreken over vriendschap met de wolf. 'Ik heb liever een wolf als vriend dan een jager', zo hoor je wel eens in kringen van dierenliefhebbers. 'De wolf is niet gevaarlijk, de mens wel', 'De wolf is tenminste eerlijk', 'Het zijn de mensen, niet de wolf, die zich als een beest gedragen'.¹⁴

Veel van deze wolvenliefhebbers vereenzelvigen zich met de wolf, niet in de eerste plaats met het concrete dier met zijn typische eigenschappen en gedrag, maar vooral met de wolf als symbool van de pure, moreel zuivere wilde natuur. Als 'onschuldig' slachtoffer van een vijandige menselijke cultuur die er enkel op uit is de natuur te onderwerpen en te vernietigen, moet hij worden beschermd tegen de slechte en verdorven mensheid. Risico van een dergelijke benadering is dat de wolven geïdealiseerd worden en men de ogen sluit voor mogelijke conflicten en gevaren wanneer wilde wolven een aangeharkt Nederland binnen trekken. De romantische idee van een harmonieuze, gelijkwaardige en wederzijdse vriendschap met wilde wolven berust, zo lijkt het, uiteindelijk op een illusie. De romantische wolf is uiteindelijk niet veel anders dan een projectiescherm voor ons eigen verlangen naar zuiverheid en het ongemak met ons moderne zelf.

Als wij als moderne samenleving willen leren samenleven met wilde dieren die zich ook vertonen in onze directe leefomgeving, de plek waar onze kinderen spelen en we onze tuin aanharken, dan zullen we moeten leren omgaan met de weerbarstigheid die aan wilde dieren eigen is. Door te ontkennen dat een dier anders is en de omgang met het dier daardoor soms ook ingewikkeld en lastig zal zijn, raken we precies uit het oog wat er van ons wordt gevraagd als we daadwerkelijk vreedzaam met deze wilde dieren willen samenleven. Voor zover een vriendschappelijke relatie met wilde dieren al mogelijk is, zal de andersheid en weerbarstigheid van dieren daarin een plaats moeten krijgen.¹⁵ Als het gaat om onze omgang met wilde dieren kan dat betekenen dat we erkennen dat mens en dier het meest gebaat zijn bij het bewaren van een zekere afstand.

Toen de Groningse wolf slachtoffer dreigde te worden van de menselijke fascinatie of zelfs liefde voor het wilde dier, riepen sommige mensen daarom op het dier met rust te laten, om juist uit liefde afstand te houden.

Lieve Wolf, ga snel weer terug naar een diep groot bos ergens over de grens. Hier is duidelijk geen toekomst voor jou, teveel sensatiezoekers met hun camera's en wilde verhalen. Ik zal je missen, maar wil boven alles dat je veilig bent en in vrijheid kunt leven. Ik vraag aan de mensen die je zien om je met rust te laten, je niet op de foto of film te zetten, je niet op te jagen, maar je te respecteren voor wat je bent een vrije ziel ... een Gypsy op doorreis.¹⁶

Deze vriend van wilde dieren is zich bewust van het probleem dat is gegeven met de verschillen tussen mens en dier. Hij probeert die verschillen niet weg te nemen, maar ze een

¹⁴ Zie de Facebook-pagina van 'Wolven in Nederland'.

¹⁵ D. Haraway, *When Species Meet* (Minneapolis 2008), p. 15, spreekt over significant otherness.

¹⁶ Facebook-pagina 'Laat onze wolf met rust', 9/3/2015.

plaats te geven, ook als dat betekent dat hij afstand moet nemen van het dier waarvoor hij genegenheid voelt.

Slot

Vriendschappen tussen mensen en dieren verschillen wezenlijk van mensenvriendschappen vanwege de asymmetrie van de relatie mens-dier. Maar mens-diervriendschappen bestaan: betekenisvolle relaties van wederzijdse welwillendheid tussen mensen en dieren, zoals in het geval van onze omgang met huisdieren, waardoor mens en dier van elkaars gezelschap genieten en voordeel hebben van elkaars nabijheid, en dat ook aan elkaar kunnen laten weten. In zo'n geval worden onze warme gevoelens van welwillendheid voor een dier soms beantwoord op een manier die een dier eigen is.

Met wilde dieren wordt zo'n verstandhouding lastiger, omdat de relatie daar nog veel fundamenteeler asymmetrisch is. Naarmate een dier wilder is wordt het probleem groter. Wij mogen dan wel warme gevoelens van welwillendheid koesteren voor wilde dieren, ze bewonderen om wat ze zijn, en om hoe ze anders zijn dan wijzelf, maar een wild dier is niet wezenlijk geïnteresseerd in ons. Het kan onverschillig zijn en aan ons gewend zijn geraakt, het kan zich bedreigd voelen en voor ons vluchten, of het kan denken voordeel uit zijn relatie met ons te halen en ons gezelschap nadrukkelijk opzoeken. Bij sommige potentieel gevaarlijke dieren zoals de wolf kan dat niet anders dan tot problemen leiden.

Vanwege de fundamentele asymmetrie in onze relatie tot wilde dieren is het gevaar ook groter dat we in onze relaties met wilde dieren meer van hen verwachten dan ze kunnen waarmaken, en dat we uiteindelijk vooral met onszelf en onze eigen wensdromen en verlangens in de weer zijn. Wilde dieren leven in hun eigen wereld, en elke poging om de kloof tussen hun wereld en de onze te overbruggen in een vriendschap berust niet alleen op een illusie, maar slaat ook gemakkelijk om in een respectloze ontkenning van de eigenheid en wildheid van het dier.

Dat betekent uiteraard niet dat wij geen relatie van welwillendheid ten aanzien van wilde dieren zouden kunnen hebben, of niet zouden mogen proberen op een conflictarme manier met andere dieren samen te leven. Zo'n samenleven kan eruit bestaan dat wij proberen die dieren de ruimte te geven die ze nodig hebben, en de dieren zelf de kans geven om te leren hoe ze met ons kunnen samenleven. In het besef dat het daarvoor soms het beste zal zijn om afstand te bewaren – zelf op afstand te blijven of de dieren op afstand te houden – zelfs als we eigenlijk verlangen naar contact met een dier. Vriendschap voor wilde dieren bestaat precies uit de paradoxale combinatie van welwillende betrokkenheid en liefdevolle afstandelijkheid.